

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Ф. СТЕНДАЛЯ НА ЗАСАДАХ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Покатилова О. О.

Стаття присвячена актуальній проблемі поглибленого вивчення творчості Ф. Стендаля у профільній школі на засадах культурологічного підходу. Автор досліджує теоретико-технологічні аспекти порушеної проблеми, розкриває особливості застосування методики культурологічного аналізу в процесі осягнення монографічної теми "Творчість Ф. Стендаля" в 10 класі філологічного профілю.

Ключові слова: культурологічний аналіз, монографічна тема "Творчість Ф. Стендаля", урок світової літератури.

Статья посвящена актуальной проблеме углублённого изучения творчества Ф. Стендаля в профильной школе на основе культурологического подхода. Автор исследует теоретико-технологические аспекты затронутой проблемы, раскрывает особенности применения методики культурологического анализа в процессе постижения монографической темы "Творчество Ф. Стендаля" в 10 классе филологического профиля.

Ключевые слова: культурологический анализ, монографическая тема "Творчество Ф. Стендаля", урок мировой литературы.

The article is devoted to the present-day problem of in-depth study of F. Stendhal's works in specialized schools on the basis of culturological approach. The author investigates theoretical and technological aspects of this problem and reveals peculiarities of using the method of culturological analysis in the process of studying the monographic theme "The works of F. Stendhal" in the 10th grade with philological specialization.

Key words: culturological analysis, monographic theme "The works of F. Stendhal", lesson in world literature.

Серед основних завдань вивчення літератури в 11-річній школі автори Концепції літературної освіти визначають "оволодіння змістом художніх творів, усвідомлення їх місця в літературному процесі й розвитку національних культур; <...> розуміння школярами літератури як мистецтва слова і як складової духовної культури людства" [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Важливу роль у реалізації поставлених завдань виконує шкільний курс світової літератури, який передбачає осягнення кращих творів світового письменства в широкому культурологічному контексті. У висвітленні методики поглибленого вивчення творчості Ф. Стендаля на засадах культурологічного підходу полягає актуальність запропонованої розвідки.

Мета статті – дослідити теоретико-технологічні аспекти культурологічного аналізу на уроках світової літератури, розкрити особливості вивчення монографічної теми "Творчість Ф. Стендаля" на засадах культурологічного підходу.

Науковим підґрунтям у розкритті порушеної проблеми виступають праці В. Біблера, Ю. Борєва, Н. Волошиної, Г. Гачева, Г.-Г. Гадамера, М. Кагана, Є. Квятковського, Є. Колокольцева, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, В. Маранцмана, О. Потебні, М. Рибникової, Б. Юсова тощо, в яких розкривається визначальна роль мистецтва в духовному, інтелектуальному, морально-етичному та естетичному розвитку особистості, у розкритті її творчого потенціалу. Методичним аспектам застосування культурологічного аналізу на уроках літератури присвячені дослідження В. Гладишева, В. Гогиберидзе, В. Доманського, С. Жили, Є. Колокольцева, В. Маранцмана, Л. Мірошніченко та ін.

Теоретичне обґрунтування культурологічного підходу до вивчення літератури знаходимо в працях В. Доманського, де художній текст розглядається як універсум, що становить собою "узагальнену модель світу, увесь комплекс світосприйняття письменника, його філософські, естетичні, релігійні й моральні погляди та їх вираження за допомогою системи знаків, кодів, мотивів, міфологем, символів тощо" [1, с. 10].

Серед видів літературознавчого аналізу, що використовуються у шкільній практиці викладання світової літератури, Л. Мірошніченко виокремлює культурологічний аналіз. На основі визначених у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти змістових ліній, які ґрунтуються на методичних принципах діалогічності, полікультурності, контекстового розгляду літературних явищ, репрезентативності, етнокультурності, міжнаціонального підходу та ін., автор підручника "Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах" зазначає, що "культурологічний аналіз передбачає дослідження художньої літератури в контексті національної та світової культури" [6, с. 209].

Вивчення світового письменства в умовах профілізації старшої школи не обмежується традиційними завданнями і передбачає осягнення художніх творів у культурологічному контексті, формування навичок самостійно порівнювати твори словесного і суміжних мистецтв, розширення культурно-естетичного досвіду, розвиток художньо-творчих здібностей школярів. Таким чином, існує потреба в розробці методики культурологічного аналізу, яка дозволить системно підійти до розв'язання проблеми.

Під культурологічним аналізом розуміємо прийом і вид поглибленої роботи з перекладним твором. Його мета – забезпечити цілісне осягнення прочитаного в контексті національної і світової культури з урахуванням філософських, історичних, естетичних, лінгвістичних, літературознавчих аспектів тлумачення художнього тексту. Специфіка шкільного використання культурологічного аналізу полягає в його

інтегративній природі (міжпредметній і міжмистецькій), безпосередній залежності від профілю навчання, рівня літературного і загальнокультурного розвитку школярів, підпорядкованості основним завданням курсу "Світова література".

Обґрунтування методичної системи шкільного культурологічного аналізу базується на пріоритетності профільного навчання, спрямованого на формування ключових компетентностей старшокласників, зокрема "набуття ними навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвитку їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти" [4]. Звідси постає мета авторської методики, що полягає у формуванні уявлення про художню своєрідність перекладних творів, особливості відображення в них світоглядних і ментальних ознак, культурно-історичного досвіду, морально-етичних та естетичних цінностей народів світу.

Універсальність методики культурологічного аналізу підтверджується можливістю її застосування на різних за своєю типологічною приналежністю і формою проведення уроках світової літератури:

1. Оглядових і монографічних.
2. Вступних, поглибленої роботи над художнім текстом, підсумкових.
3. Контрольних.
4. Комбінованих.

Використання культурологічних матеріалів на вступних уроках має на меті зацікавити школярів монографічною темою, пробудити в них інтерес до особистості письменника і його творчості, унаочнити виклад лекційного змісту, актуалізувати наявні мистецькі знання, творчі уміння, естетичний досвід читачів, підготувати до сприйняття літературного тексту. Поділяємо думку В. Маранцмана про те, що музика, образотворче мистецтво, фільм допомагають створити установку на читання, але "при цьому важливо, щоб, налаштувавшись на хвилю читання за допомогою інших мистецтв, учні не злили текст з увертюрою, а відчували його своєрідність на тлі близьких мотивів" [5, с. 205]. Крім того, важливо закласти підґрунтя для емоційно-образного сприйняття художнього твору і подальшого його аналітичного осмислення в широкому культурологічному контексті.

Основна мета уроків поглибленої роботи над твором полягає у збагаченні попередніх читацьких вражень школярів, у відпрацюванні умінь аналізувати прочитане в єдності змісту і форми, тексту і контексту, сюжетних і позасюжетних елементів. Послідовне й цілеспрямоване застосування культурологічного аналізу забезпечує удосконалення аналітичних здібностей учнів, відпрацювання умінь самостійної роботи з текстом. Пропонуємо план культурологічного аналізу перекладних творів.

План культурологічного аналізу творів світового письменства

1. Визначити роль перекладного тексту у вітчизняній культурі.
2. Охарактеризувати особистість автора, перекладача, культурні й особистісні творчі зв'язки.
3. З'ясувати часові межі створення оригінального тексту, проаналізувати співвідношення:
 - текст – доба;
 - текст – культура (філософія, історія, літературні зв'язки);
 - текст – мистецтво (мистецтво як тло, ілюстрація; мистецтво як текст у тексті, структурна одиниця, що входить до тексту; мистецтво як система знаків).
4. Проаналізувати структурні елементи художнього тексту, з'ясувати рівень відображення в них філософських, історичних, мистецьких реалій культурної доби.

Проілюструємо можливості застосування культурологічного аналізу на матеріалі однієї з тем історико-літературного курсу для 10 класу. Останній відкривається розділом "Вступ. Із літератури реалізму" і передбачає звернення до творчості Ф. Стендаля, О. де Бальзака, Ф. Достоєвського, Л. Толстого. Дотримуючись хронологічного принципу, пропонуємо присвятити вступний урок-лекцію "У витоків реалізму" дослідженню основних етапів життєвого і творчого шляху Стендаля в контексті суспільно-політичного й культурного життя Франції першої третини XIX століття.

На початку мультимедійної лекції вчитель здійснює стислий екскурс в історію Франції часів правління Наполеона I Бонапарта, відтворює основні події, пов'язані з наполеонівськими походами та їх поразкою, реставрацією влади Бурбонів. Таким чином учні готуються до сприйняття біографії Стендаля та розкриття ідейно-художнього задуму роману "Червоне і чорне".

Під час лекції старшокласники дізнаються, що Анрі Бейль захоплювався Наполеоном, пов'язував із його ім'ям романтичні мрії про світле майбутнє Франції. Із цього приводу юнак занотував, що Наполеон "завойовував нам перемоги, і ми судили про всі його вчинки за законами тієї релігії, яка з раннього дитинства змушувала прискорено битися наші серця; ми бачили в цій диктатурі лише ...користь для вітчизни" [7, с. 475]. Не випадково сімнадцятирічним юнаком Стендаль вступив до наполеонівської армії, з якою пройшов Італію, Австрію, Німеччину... Під час російського походу, будучи головним військовим інтендантом, Анрі Бейль залишався вірним власним принципам і не шукав матеріального зиску для себе. Військова служба стала для Бейля, який обрав літературний псевдонім Фредерік Стендаль, поштовхом до роздумів. Він зрозумів деспотичний характер правління свого колишнього кумира Наполеона як "повторення монархічної нісенітності", спробу "знищити соціальну свідомість французів".

Словесник звертає увагу школярів на те, що захоплення Наполеоном не позначилося на світогляді письменника, що формувався під впливом французьких просвітників. Першим учителем Стендаля був Ж.-Ж. Руссо, від якого ще в юності автор "Червоного і чорного" сприйняв ідеї природності і чутливості людини.

Значний вплив мали на Стендаля праці Гельвеція, зокрема трактат "Про розум". Йому виявилися близькими ідеї утилітаризму і сенсуалізму, зведення всіх дій людини до задоволення егоїстичних бажань, до пошуків щастя, сприйняття пристрастей як головної рушійної сили, що визначає дії і вчинки особистості. Гельвецій учив перевіряти свої думки відчуттями і досвідом; не випадковими тому були судження Стендаля про те, що треба спостерігати і вивчати людей. Проте щастя і насолода у Стендаля були пов'язані з духовною, а не фізичною сферою; егоїстичний інтерес завжди стримувався ідеєю обов'язку. Моральна-етична система Стендаля, заснована на утилітаризмі, разом з тим відзначалась посиленою гуманістичною спрямованістю. Для пояснення своєї етики письменник вигадав історію про лейтенанта Луо, який, хворіючи на ревматизм, кинувся в холодну воду рятувати людину, хоча ніхто не бачив його і не зміг би звинуватити в боязкості або аморальності. Луо боявся почути вирок свого внутрішнього голосу. Це для нього вищий суд. Так ідея особистісного щастя поєдналась у Стендаля із щастям тих, хто оточує людину. Не випадково письменник вшановував усі дії Наполеона, спрямовані на розбудову суспільства вільних громадян, і засуджував його імператорські амбіції.

Звернення до прийому порівняння портретних зображень Наполеона у виконанні Ж.-Л. Давида ("Портрет генерала Наполеона Бонапарта", 1797 р.; "Наполеон на перевалі Сен-Бернар", 1800 р.; "Коронація Наполеона", 1805–1807 рр.), Ж. Енгра ("Портрет Наполеона на імператорському троні", 1806 р.), А.-Ж. Гро ("Наполеон на Аркольському мосту", 1796 р.), Ф. Жерара ("Портрет Наполеона", 1804 р.) дозволяє виявити неоднозначність тлумачення образу французького полководця і правителя, забезпечити логічний перехід до поглибленої роботи над текстом "Червоного і чорного". З цієї метою вчитель зачитує на уроці фрагмент із IX розділу "Вечір у маєтку" (від слів пані де Реналь "Чоловік зараз уже не повернеться до нас... Вони з садівником і камердинером перетріпуватимуть матраци в усьому домі" до слів Жюльєна Сореля "Так би й загинуло в одну мить моє добре ім'я!"), пропонує десятикласникам переглянути слайд з репродукціями картин, поміркувати над запитаннями, кому із художників, що зображували Наполеона, віддав би перевагу головний герой роману Стендаля, які записи він залишив "на звороті портрета на білому картоні".

На уроці поглибленої роботи з текстом роману Стендаля вивчається сукупність питань, пов'язаних із його жанровою специфікою, особливостями композиції, сюжету, системи образів, художніх прийомів зображення тощо. З'ясовуючи причини звернення автора "Червоного і чорного" до жанру соціально-психологічного роману, старшокласники пояснюють, що такий вибір дозволяє письменнику цілісно і правдиво змалювати панораму французької дійсності доби Реставрації з її соціальними контрастами, гострими конфліктами, живою боротьбою людських пристрастей. Не випадково назву твору Стендаль доповнює невеличким підзаголовком "Хроніка XIX століття" та словами Дантона, що використовуються як епіграф: "Правда, гірка правда". Отримавши завдання підтвердити текстом тяжіння французького письменника до реалістичних прийомів, школярі наводять приклади докладних описів місця подій і побуту героїв, вказують на чітко окреслений час сюжетної дії (1826–1830), наявність історичних екскурсів, які характеризують атмосферу постанеполіонівської Франції.

Поглиблене вивчення сюжету "Червоного і чорного" проводиться на основі запитань і завдань:

1. Чому основні події в "Червоному і чорному" розгортаються спочатку у Вер'єрі, а потім переносяться до Безансона та Парижа? Як у символічній назві твору відобразився його ідейно-художній задум?

2. Спробуйте відтворити у формі уявних спогадів Жюльєна Сореля загальну атмосферу провінційного містечка, семінарії та паризького вищого світу. Які зорові, звукові, нюхові асоціації при цьому виникають і доповнюють ваше початкове уявлення про зображене у творі?

3. Чим пояснюється явно виражена тенденція щодо посилення загального конфлікту під час перенесення подій із провінції до Безансона і Парижа при одночасному збереженні думки Ж. Сореля про те, що особистий інтерес і гроші панують скрізь?

4. Підготуйте виразне читання під музику уривка з роману (розділ XVI "Наступного дня", від слів "На щастя Жюльєна пані де Реналь була занадто схвильована й вражена..." до слів "...вона хотіла спитати його, чи кохає він її ще"). Як у виборі музичного супроводу допомагає таке твердження відомого музикознавця І. Соллертинського: "Музика для Стендаля – надто інтимна справа: вона нероздільно пов'язана з коханням, з багаточисельними захопленнями й розчаруваннями, з переживаннями мовчазного щастя та невисловлених страждань і образ... Ось чому він тяжіє до інтимної камерно-театральної музики XVIII століття". [9, с. 348]

Аналіз композиційних особливостей роману "Червоне і чорне" наближає учнів до осягнення авторської ідеї, яка полягає в зображенні трагічної долі непересічної особистості на тлі суспільної деградації. Стендаль не випадково проводить Жюльєна Сореля вуличками провінційного Вер'єра, зазирає разом із ним у келії безансонської семінарії, згодом перебирається до великосвітських салонів Парижа – усе це необхідне письменнику для того, щоб відтворити занепад французького суспільства доби Реставрації, показати жахливі наслідки, до яких призвела амбітна політика Наполеона.

Ключову роль у розкритті письменницького задуму відіграє тлумачення символічної назви роману. Звернення учнів до статті Б. Реїзова "Чому Стендаль назвав свій роман "Червоне і чорне"?" збагатить школярів версіями щодо кольорової символіки заголовку, культурологічними матеріалами, які проливають світло на одну з актуальних історико-літературних проблем. Так, спростовуючи припущення про прагнення

письменника відобразити в назві твору суспільний антагонізм ("червоне" – колір революції, "чорне" – колір реакції), азартний характер головного героя ("червоне" і "чорне" – поля рулетки), приреченість Жюльєна Сореля (якщо б він народився раніше, то став би солдатом наполеонівської армії, символом якої є начебто червоний колір; проте сучасна йому дійсність змушує вдягти сутану) та ін., дослідник знаходить пояснення в самому тексті, що містить дві ключові сцени: "... на самому початку роману він (Стендаль – прим. О. П.) показав пророчу сцену у вер'єрській церкві в той момент, коли Жюльєн робить свій "перший крок" на згубному шляху честолюбства та лицемірства. Друга пророча сцена (траур Матильди де Ла-Моль за страченим пращуром Боніфасом де Ла-Моєм – прим. О. П.) мала б надати більшій виразності образу Матильди й усім тим суспільним проблемам, котрі з нею пов'язані, і знову прокреслити основну лінію роману" [8, с. 185]. Саме ці дві сцени ("Жюльєн стріляє в мадам де Реналь, ...Матильда при свічках у глибокому траурі цілує відсічену голову Жюльєна" [8, с. 184]) були розміщені на обкладинках першого видання "Червоного і чорного", ілюстрованого Анрі Мон'є за вказівкою самого автора.

Проте досить поширеними в мистецтві є спроби вільного тлумачення стендалівської символіки, свідченням чого є фільм відомого французького режисера Клода Отан-Лара "Червоне і чорне" (1954). Організуючи перегляд окремих епізодів кінострічки й обговорення режисерських прийомів утілення класичного твору, вчитель пропонує старшокласникам визначити естетичну цінність екранізації, її відповідність письменницькому задуму. Із цією метою використовуються такі запитання і завдання:

1. Чому автор "Червоного і чорного" вдається до кольорової символіки у формулюванні назви роману?

2. Що, на вашу думку, символізують два основних кольори, які складають заголовок роману "Червоне і чорне"?

3. Прокоментуйте зауваження Б. Реїзова щодо режисерського прочитання "Червоного і чорного" Клодом Отан-Лара, який "теж став жертвою теорії мундиру й сутани і "розфарбував" роман зовсім не так, як це було у Стендала. Він знищив "червону" сцену в церкві і замінив її теж "пророчою", але в кольоровому відношенні байдужою сценою із свічками, котрі гасить абат Пірар (такої сцени у романі немає). Потім він змінив колір мундиру, в який убирається Жюльєн Сорель у день приїзду до Вер'єра короля, – зняв з нього блідо-блакитний мундир і надягнув червоний. Невірне розуміння назви призвело і до викривлення сенсу роману" [8, с. 185–186].

Увагу старшокласників привертає образ Жюльєна Сореля, що становить проблемний центр "Червоного і чорного". На початку шляху він, вихований наполеонівським солдатом, "марить військовою кар'єрою", вірить істинам "Меморіалу святої Єлени", реляціям великої армії Наполеона і "Сповіді" Руссо. Але під тиском обставин Сорель пристосовується до нових вимог: вивчає книгу Жозефа де Местра "Про папу" і весь Новий завіт, щоб принести задоволення абатові Шелану, від якого залежить його майбутнє; опановує мистецтво лицемірства. І водночас зберігає портрет Наполеона, вбачаючи в ньому героя третього стану, мріючи повторити його подвиги.

Під час обговорення тези про те, що Жюльєн Сорель робить вибір відповідно до законів свого часу, використовуємо прийом коментованого читання окремих епізодів твору. Так, наприклад, аналізуючи розділ V "Переговори", учні зачитують і коментують такий монолог головного героя: "Коли Бонапарт примусив говорити про себе, Франція боялася іноземної навали; військові доблесті були необхідні, і вони були в моді. А тепер священик у сорок років одержує платню в сто тисяч франків, тобто втричі більше, чим уславлені генерали Наполеона. <...> Треба стати служителем культу" [10, с. 38]. Дві перші фрази містять у собі докази, на підставі яких Жюльєн робить висновок: "Треба стати служителем культу". Отже, не покликання рухає персонажем, а цинічний розрахунок.

Застерігаючи учнів від однобічного сприйняття образу Жюльєна Сореля, словесник акцентує їхню увагу на поступовому прозріванні головного героя, якому відкриваються нищість душ провінційних дворян і буржуа, духівництва. Відбувається переродження стендалівського персонажа. Не випадково щирі та природні почуття пані де Реналь, смерть на ешафоті для тридцятирічного Жюльєна Сореля виявляться більш бажаними, чим багатство, титули, кохання аристократки Матильди де Ла-Моль.

Поглибленого осмислення заслуговують і образи пані де Реналь та Матильди де Ла-Моль. Якщо перша є благородною, хоча по-провінційному й наївною, то її суперниця – жінка пихата, самозакохана і честолюбна. Із метою актуалізації читацьких знань, активізації аналітичної діяльності старшокласників учитель наводить різні літературознавчі оцінки жіночих образів, пропонує порівняти їх, обґрунтувати на їхній основі власні оцінки. Після читання уривків зі статті Д. Затонського "Стендаль", старшокласники опрацьовують такі запитання і завдання:

1. Наскільки виправданою є спроба уподібнити Жюльєну Сорелю таких персонажів роману, як пані де Реналь "з її чарівною жіночістю і становими забобонами", абата Пірара – "жорстокого прихильника віри і м'якого наставника героя", маркіза де Ла-Моля, "аристократа, реакціонера...", але особистість непересічну, сильну, по-своєму привабливу". [2, с. 191] Обґрунтуйте власну думку.

2. Чи має рацію Д. Затонський, коли стверджує, що ніхто з перелічених героїв за своєю пристрасністю, непередбачуваністю дій не наблизений до Жюльєна Сореля настільки, наскільки це вдалося Матильді де Ла-Моль? Чи погоджуєтесь ви з думкою літературознавця про те, що Матильда є рівновеликим партнером Жюльєна Сореля, що вона "більш природня, більш цілісна" [2, с. 191], ніж головний герой?

Пані де Реналь, жінка щира й чесна, змушена вдавати вірну дружину, жити із чоловіком, який понад усе цінує гроші. Матильда зверхньо ставиться до представників нижчих станів, своєю поведінкою ображає Жюльєна Сореля. Протиприродні дії своїх героїнь Стендаль пов'язує із впливом середовища. Отже, письменницька думка про те, що суспільство губить своїх кращих представників, поширюється і на жіночі образи.

Поглиблене вивчення творчості Ф. Стендаля не вичерпується методикою культурологічного аналізу. Тому перспективи розробки проблеми вбачаємо в розширенні методичної палітри вчителя, у визначенні ефективних прийомів організації аналітичної роботи старшокласників над текстом.

Література

1. Доманский В. А. Культурологические основы изучения литературы в школе : автореф. дисс. на соис. науч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 "Методика преподавания литературы" / В. А. Доманский. – М., 2000. – 40 с.
2. Затонский Д. В. Стендаль / Д. В. Затонский // История всемирной литературы : в 9 т. – М. : Наука, 1989. Т. 6. – 1989. – С. 185–195.
3. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/ – Назва з екрана.
4. Концепція профільного навчання в старшій школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4827/ http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4827/ – Назва з екрана.
5. Методика преподавания литературы : учеб. для пед. вузов : в 2 ч. / под ред. О. Ю. Богдановой, В. Г. Маранцмана. – Ч. 1. – М., 1994. – 288 с.
6. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах / Л. Ф. Мірошніченко. – К. : Видавничий дім "Слово", 2010. – 432 с.
7. Моруа А. Три Дюма. Литературные портреты / А. Моруа. – Кишинёв, 1974. – С. 471–486.
8. Реизов Б. Г. Почему Стендаль назвал свой роман "Красное и чёрное"? / Б. Г. Реизов // Из истории европейских литератур. – Л., 1970. – С. 170–186.
9. Соллертинский И. Музыкально-исторические этюды / И. Соллертинский. – Л. : Госмузгизд, 1956. – 397 с.
10. Стендаль Ф. Червоне і чорне / Ф. Стендаль. – Харків : Фоліо, 2004. – 511 с.